

Відгук

офіційного опонента на дисертацію **Суховерської Ірини Іванівни “Сучасна російська історіографія Другої світової війни”**, подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Друга світова війна стала однією з найтрагічніших подій вітчизняної та світової історії XX ст., результати і наслідки якої продовжують багато в чому визначати ключові суспільні й геополітичні проблеми сьогодення в Україні та світі. Тому об’єктивне вивчення та осмислення її подій на фактологічному, концептуально-методологічному й археографічно-історіографічному рівнях ще довго залишатиметься пріоритетним науковим, суспільним і моральним завданням українських істориків. У цьому зв’язку слід вітати появу дисертаційної праці Ірини Суховерської, яка вперше в українській історичній науці досліджує стан і перспективи розвитку сучасної російської історіографії Другої світової війни.

Ця велика і багатопланова проблема донині залишається абсолютно невисвітленою на узагальнюючому дисертаційному або монографічному рівнях попри її безсумнівну актуальність і затребуваність. Вони обумовлені унікальним місцем Другої світової війни, що перебуває в епіцентрі офіційної історичної політики Росії, яка докладає чимало зусиль для консервації радянських оцінок її подій, передумов, значення і наслідків, використання їх в ідеологічній обробці населення та збереження у нього елементів тоталітарної свідомості. Водночас в російській історіографії Другої світової війни відбуваються процеси активного осмислення методологічних принципів та основних концепцій світової історичної науки останньої чверті XX ст., методологічної переорієнтації й розробки нових підходів до вивчення феномена Другої світової війни.

На думку дисертанта, це зумовило перебування російської історичної літератури під впливом двох взаємовиключних тенденцій: консервації радянських оцінок подій та активного застосування здобутків світової історіографії. Для української історичної науки вивчення основних тем і тенденцій сучасної російської історіографії Другої світової війни є важливим з огляду на нинішній конфліктно-конфронтаційний стан сучасних російсько-українських відносин і використання Росією в інформаційній війні проти України недостовірних і фальсифікованих штампів і стереотипів радянської історіографії на кшталт “Бандеризація України – головна загроза для Росії”, “УПА – дітище абверу”, “український фашизм” тощо, що є, на жаль, поширеними і в сучасній російській історичній науці та публіцистиці.

У цьому зв’язку слід вітати появу дисертаційної роботи І. Суховерської, котра й реалізує українську візію стану і перспектив розвитку сучасної російської історіографії Другої світової війни. Нею здійснюється суттєвий приріст наукових знань і значної, раніше невідомої чи маловідомої джерельно-історіографічної інформації, яка дає змогу простежити еволюцію досліджень та інтерпретацій головних подій Другої світової війни в сучасній російській історіографії, охарактеризувати її концептуально-методологічні засади, теоретичні підстави та організаційні форми.

Дисертація І. Суховерської вирізняється помітною новизною. Автор вперше в сучасній українській історичній науці на ґрунтовній джерельній базі зробила вдалу і результативну спробу комплексного дослідження особливостей розвитку сучасної російської історіографії Другої світової війни, історичним тлом якої стала реалізація державної політики пам’яті, а також інтерпретацій подій 1939-1945 рр. російськими істориками і визначення їхніх наукових та суспільно-політичних функцій.

В дисертації розглянуто генезу поширених у РФ концепцій висвітлення подій Другої світової війни та розкрито їхні ключові положення, з’ясовано особливості формування і функціонування образу війни у сучасній

російській історіографії та навчальній літературі, визначені чинники, які впливають на формування цього образу. Дисертантом досліджено особливості інтерпретації подій Другої світової війни у Росії як інструменту впровадження державної ідеології, охарактеризовано взаємовплив пострадянської російської історіографії та державної політики пам'яті й меморіального законодавства РФ щодо трактування подій Другої світової війни. Здобувач виявила ідеологічні конструкції і концепти, які визначають наступність радянських традицій у сучасній російській історіографії та існування у ній радянського історичного канону (концепт Великої Вітчизняної війни); окреслила еволюцію оцінок і суджень російських істориків щодо проблемних сторінок Другої світової війни та визначила нові напрями дослідження її подій. Значне місце в дисертації приділено впливові зарубіжної історіографії та антропологічного повороту і гуманізації історії й впровадження інструментарію соціальної, усної, інтелектуальної історії, мікроісторії, історії повсякденності на дослідження подій Другої світової війни та її людського виміру сучасною російською історіографією.

На наш погляд мета дисертаційного проєкту І. Суховерської, яка полягала у авторському узагальненні досліджень історії Другої світової війни в сучасній російській історіографії, характеристиці її теоретичних підстав і організаційних форм, а також аналізі впливу державної політики пам'яті на процес створення історичних студій, досягнута. Цьому сприяли логічно побудована структура дисертації, вмотивована визначеність усіх її головних параметрів, обґрунтування актуальності теми, мети і завдань дослідження, його об'єкта і предмета, наукової новизни, методологічних засад і практичного значення одержаних результатів наукового пошуку, хронологічних рамок і територіальних меж дисертації.

Достатньо представницькою уявляється джерельна основа дисертаційної праці, що ґрунтується на значному корпусі детально проаналізованих і вдало класифікованих історіографічних джерел. Всебічне і

комплексне вивчення джерельного масиву дисертації засвідчило його інформативність і змістову насиченість та зумовило аргументований висновок дисертанта про його репрезентативність, що і дозволило автору успішно вирішити поставлені у роботі наукові завдання.

В цілому, вивчення і уважний та критичний аналіз чималої джерельної бази дозволили І. Суховерській виробити власне бачення досліджуваної проблеми, свідомо підійти до вибору дослідницького інструментарію, сформулювати аргументовані висновки й узагальнення з теми дослідження та розкрити мету і завдання опонованої дисертації на засадах історизму, об'єктивності, комплексності та достовірності.

Значний інтерес викликає аналіз здобувачем теоретико-методологічних аспектів його дослідження, характеристика застосованого нею понятійного і термінологічного апарату. Використана в дисертації методологія дає змогу показати вплив ідеологічних і політичних чинників на сучасний російський історіографічний процес, з'ясувати еволюцію концептуальних підходів до трактування в РФ подій Другої світової війни, окреслити вплив на розвиток історіографії Другої світової війни у пострадянській Росії таких важливих тенденцій історіописання, як теоретичний плюралізм, міждисциплінарність, збагачення архівної та історіографічної бази дослідження, зміна проблематики історичних праць, прагнення синтезувати досягнення російської і зарубіжної історіографії, відмова від марксистської методології історичного дослідження та формаційного підходу у вивченні історичних процесів і явищ, впровадження цивілізаційного і євразійського підходів. Погоджуємося з висновками І. Суховерської, що застосування нових методологічних підходів має суперечливий характер серед російської академічної спільноти істориків, оскільки деякі вчені консервують формаційний підхід радянської історіографії та відмовляються від застосування нових моделей, визначаючи їх як кризові явища пострадянської російської історіографії.

Уважний аналіз і вивчення дисертаційної роботи дає підстави для висновку, що вона є комплексним науковим дослідженням обраної наукової теми, в якій на належному рівні, системно з'ясовані такі малодосліджені в Україні аспекти цієї проблеми, як особливості сучасного стану російської історичної науки та зміни в ній та ідеологічному дискурсі після розпаду СРСР; вплив радянських традицій на трактування подій Другої світової війни, вивчення поглядів російських істориків щодо їх суперечливих сторінок, оцінка здобутків і проблем сучасної російської історіографії у вивченні дискусійних проблем Другої світової війни, позиція політичного істеблішменту РФ щодо неї, значення державної політики пам'яті та історичної пам'яті про Другу світову війну у суспільно-політичному дискурсі сучасної Росії, вплив державної ідеології РФ на процес історіописання і запровадження меморіального законодавства, що, за оцінками І. Суховерської, стало найефективнішим засобом збереження радянського взірця історичної пам'яті про Другу світову війну.

Висновки, зроблені в дисертації, містять науково обґрунтовані результати, які розв'язують поставлені мету і завдання наукового дослідження і відтворюють цілісну, системну картину стану і перспектив подальшого розвитку російської історіографії Другої світової війни в сучасних умовах. Вони, зокрема, засвідчують активну взаємодію в сучасній Росії історичної науки і державної політики пам'яті; наявність міцного зв'язку образу жінки на війні, сконструйованого сучасною російською історіографією, з образами і міфами радянського часу; а також вплив спадку радянської історичної науки, від якої процес сучасного російського історіописання успадкував залежність від стратегії державної політики пам'яті, що регламентує межі історичних досліджень шляхом створення і поширення радянських міфів та ідеологем.

Дисертант справедливо наголошує на гострій полемічності російського висвітлення подій Другої світової війни та постійній присутності у її

вивченні в Росії політичної складової, що пояснює не тільки відмінностями у дослідницьких підходах, а й особливим місцем Другої світової війни в російській суспільній свідомості. Відповідно її образ у російському суспільстві захищають меморіальні закони, які створюють ідеологічне тло для фахових історичних студій, де Друга світова війна сприяє консолідації російського суспільства, перемога у ній багато в чому і надалі зберігає сакральний характер, а різні табу ускладнюють роботу дослідників.

Важливе значення для розуміння реальної картини розвитку сучасної російської історіографії Другої світової війни мають авторські висновки про наявність двох її напрямів – “ліберального”, прихильники якого спираються на сучасні західні методологічні підходи і поступово відступають від радянських кліше, й “державницького”, симпатки якого адаптують радянські стереотипи та ідеологічні кліше до нових умов і обставин розвитку російської історичної науки. Водночас дисертант констатує наявність істотних позитивних зрушень у російській історіографії Другої світової війни та створенні наукових концепцій з об’єктивною і аргументованою картиною місця і ролі російського народу в подіях і процесах воєнного часу.

На наш погляд, одним з центральних в дисертації є висновок про активізацію і поширення в сучасній російській історіографії нових напрямів історичних досліджень, пов’язаних з методологією та інструментарієм соціальної історії, мікроісторії, воєнно-історичної антропології, історією повсякденності; науковими студіями, присвяченими людині та її поведінці в екстремальних умовах воєнного часу, осмисленню фронтового покоління як певної соціально-психологічної спільності, а також суперечливості воєнного досвіду загалом.

Привертає увагу і спроба здобувача виокремити недостатньо вивчені аспекти проблеми і накреслити перспективи подальшого наукового пошуку. До них віднесені відтворення всього спектру повсякденного життя населення захоплених областей, комплексу його взаємин з окупантами, побуту партизан

та їхніх складних і суперечливих взаємин з населенням, колабораціонізм, його природа, мотиви і причини, кількісні характеристики, доля радянських військовополонених і оstarбайтерів, соціально-психологічні наслідки перебування мільйонів людей у Німеччині, труднощі їхньої реадaptaції, прояви і форми дискримінації під час повернення на батьківщину, кількість людських і матеріальних втрат у війні та ціна перемоги й низка інших.

Відзначаючи належний рівень дисертаційного дослідження І.І. Суховерської, варто його авторові висловити і деякі зауваження та побажання:

- 1) Вважаємо доцільним, визначаючи верхню хронологічну межу дисертації, детальніше розкрити критерії періодизації, зокрема, сутність і спрямованість суспільно-політичних перетворень у Російській Федерації та характер змін у її меморіальному законодавстві, які відбулися у 2015 р.
- 2) Джерельну базу дисертації доцільно доповнити низкою опублікованих у 1990-х-2000-х рр. в Росії мемуарів безпосередніх учасників і очевидців подій, які написані й видані без цензурних та ідеологічних обмежень, партійного диктату і контролю і передають специфіку сприйняття військових подій, зокрема, солдатами, ілюструють їхній фронтний побут, створення образу “ворога”, взаємини союзників і супротивників у роки Другої світової війни.
- 3) В дисертації справедливо відзначається, що тема Другої світової війни досі перебуває під контролем Російської держави, яка обмежує повноцінний розвиток російської історіографії, адаптуючи до нових реалій радянські оцінки воєнних подій. У цьому зв’язку здобувачу бажано було би бодай стисло охарактеризувати діяльність очолюваного доктором історичних наук Н. Нарочницькою Фонду історичної перспективи й опубліковані під його егідою праці, що становлять чималий історіографічний інтерес, презентуючи, на нашу

думку, “державницьку” концепцію російської історіографії Другої світової війни, яка часто спирається на радянський історичний канон (Нарочницкая Н. Великие войны XX столетия. Ревизия и правда истории. М.: Вече, 2010; Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну? М.: Вече, 2009).

- 4) Характеризуючи головні теми й тенденції у вивченні Другої світової війни в Російській Федерації, І. Суховерській бажано було б аргументувати причини обрання для історіографічного аналізу тих 8 наукових проблем, яким присвячений 4-й розділ її дисертації. Інакше стає незрозумілою відсутність авторської уваги до таких актуальних тем історії минулої війни, як Катинська справа, Холокост, некомуністичні рухи опору, війна з Японією, другий фронт, антигітлерівська коаліція тощо.
- 5) Дисертант справедливо відзначає, що нинішнє російсько-українське інформаційне протистояння після подій Революції гідності надало гостроти питанням національної ідентичності та суспільної пам'яті українців про події Другої світової війни. Зважаючи на це, в тексті дисертації слід було надати більшої уваги «українському» сегменту російської історіографії Другої світової війни, окреслити ступінь вивчення проблемних питань історії України 1939-1945 рр. сучасною російською історичною наукою.
- 6) Дисертант неодноразово інформує про відкриття доступу російської громадськості та науковців до зарубіжних історіографічних джерел з проблематики Другої світової війни як ознаки нинішнього етапу історіографії даної теми, але не наводить відповідних прикладів і фактів. У цьому контексті бажано було би згадати про публікацію в сучасній Росії багатьох відомих праць провідних західних істориків, які суттєво збагатили історіографію Другої світової війни новими фактами, узагальненнями і висновками. До них слід віднести праці, зокрема, Дж.

Армстронга (Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941-1944. М.: Центрполиграф, 2007; Партизанская война. Стратегия и тактика. 1941-1943. М.: Центрполиграф, 2007), І. Гофмана (Сталинская война на уничтожение: планирование, осуществление, документы. М.: АСТ: Астрель, 2006), А. Кларка (План «Барбаросса». Крушение Третьего рейха. 1941-1945. М.: Центрполиграф, 2002), Дж. Райтлінгера (Цена предательства. Сотрудничество с врагом на оккупированных территориях СССР. 1941-1945. М.: Центрполиграф, 2011) та багатьох інших.

- 7) В тексті дисертації зустрічаються вислови і твердження, які слід уточнити: “юридичний охоронюваний простір” (с.62), “Всесоюзний інститут військової історії” (с.83), “підручники зарубіжних фондів” (с.99), “раптовість нападу гітлерівського ополчення” (с.148). Відомий історик Габріель Городецький є не російським, а ізраїльським фахівцем з проблематики Другої світової війни.
- 8) На с. 40 дисертації її автор відзначає, що термін «історична пам'ять» сформульований нею на основі результатів досліджень українських та зарубіжних істориків, які зосередили увагу навколо визначення цього поняття. Логічно запитати, а якою є з цього приводу позиція російських науковців?
- 9) Повноті історіографічного аналізу досліджуваних в дисертації проблем сприяло би використання І. Суховерською низки монографій М. Мельтюхова (Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу: 1939-1941 гг. Документы, факты, суждения. М.: Вече, 2008; Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние. 1918-1939 гг. М.: Вече, 2001), які на нашу думку, більш детально, ніж згадані в дисертації праці цього автора, репрезентують його погляди на актуальні проблеми Другої світової війни. Це побажання стосується і відомих, часто згадуваних і цитованих в сучасній російській історіографії колективних

праць “Гриф секретности снят. Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах”(М.: Воениздат, 1993), “Готовил ли Сталин наступательную войну против Гитлера? Незапланированная дискуссия” (М.: АИРО-XX, 1995) й чотирьохтомного видання “Мировые войны XX века”, третя і четверта книги якого присвячені історії Другої світової війни і містять багато цікавих документів і матеріалів (М.: Наука, 2001. Кн.3; 2005. Кн.4). Названі праці торкаються найбільш актуальних проблем історії й історіографії Другої світової війни, питань демографічних втрат СРСР у війні, відповідальності радянського режиму за трагічний для країни початок німецько-радянської війни тощо.

- 10) На с. 145 автором наводиться наступна думка: російські історики проаналізували зміни в історіографії України та країн Балтії, де відбулася політична і юридична реабілітація колабораціоністів, які тепер розглядаються як головні борці за національну незалежність; де співпраця націоналістів з німецькою владою отримує позитивну оцінку як один із засобів боротьби проти більшовицької окупації, за національну незалежність. Дисертанту у цьому зв'язку було би доцільно висловити свою позицію і подискутувати з російськими істориками з питань, чи був в Україні насправді реабілітований колабораціонізм, чи були колабораціоністами учасники українського визвольного руху, чи були українські націоналісти зрадниками і злочинцями, чи дійсно в сучасній Україні схвалюються контакти націоналістів з німцями.

Виявлені зауваження, що носять рекомендаційний характер, не впливають на нашу позитивну оцінку дисертаційної роботи І.І. Суховерської, яка є цілісним, комплексним, самостійним науковим дослідженням, тема і зміст якого відповідають профілю спеціалізованої вченої ради К 36.053.03 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, планам науково-дослідної роботи кафедри

Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. Основні положення та висновки дисертації обговорені на кількох міжнародних і Всеукраїнських конференціях, адекватно відображені в авторефераті та 21 науковій публікації автора. Таким чином, дисертація “Сучасна російська історіографія Другої світової війни” є реальним внеском у розвиток історичної науки, відповідає вимогам МОН України, а її автор Ірина Іванівна Суховерська заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історіографії і джерелознавства
ДВНЗ “Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”

Марущенко О.В.

23 травня 2018 р.

